

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНИХ ПРОФЕСІЙ

Л. В. ЛЕВИЦЬКА
Т. Є. ПОВОРОЗНЮК

Професійна діяльність фахівця соціономічної сфери спрямована на формування внутрішньої позиції постійного самовдосконалення у практично-психологічній та соціальній діяльності. Соціальна спрямованість до діяльності у сфері „людина-людина” вимагає сформованості соціальних цінностей та просоціальних мотивів, інтересів до суспільних проблем, наданні допомоги іншим у різних сферах суспільної практики. Ще під час навчання у вищому навчальному закладі майбутній фахівець має усвідомити, що необхідно діяти відповідно до морально-етичних принципів, набувати практично корисних конкретних знань і навичок, виховувати мотивацію до самовдосконалення та не зважати на несприятливі умови і обставини. Готовність випускників ВНЗ до трудової діяльності виступає важливою умовою професійної роботи, результатом та наслідком формування фахівця. Професійна підготовка майбутніх фахівців включає комплекс взаємопов'язаних компонентів і заходів, спрямованих на формування конкурентоздатного професіонала, готового до якісного виконання професійних функцій.

Різні аспекти проблеми готовності висвітлені вченими – Б. Ананьєв, М. Дьяченко, Л. Кандилович, Л. Карамушка, В. Крутецький, Н. Левітов, С. Максименко, С. Рубінштейн, Д. Узнадзе та ін.

Мета статті – теоретичний огляд та аналіз окремих аспектів психологічної готовності до професійної діяльності фахівців соціономічних професій.

М. Дьяченко, Л. Кандилович використовують визначення готовності як умови успішного виконання професійної діяльності, яка формується та вдосконалюється як самою людиною, так і всією системою заходів, що проводяться державою в цілому [3, с. 49].

М. Дьяченко і Л. Кандилович [4] зазначають, що готовність студента як професійно важлива якість особистості, є складним психологічним утворенням і включає у стійкій єдності такі компоненти:

- мотиваційний (позитивне ставлення до професії, інтерес до неї та інші достатньо стійкі професійні мотиви);
- орієнтаційний (знання і уявлення про особливості й умови професійної діяльності, її вимог до особистості);
- операціональний (володіння способами і прийомами професійної діяльності, необхідними знаннями, навичками, вміннями, процесами аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення тощо);
- вольовий (самоконтроль, уміння керувати діями, з яких складається виконання трудових обов'язків);
- оцінювальний (самооцінка своєї професійної підготовленості і відповідності процесу вирішення професійних завдань оптимальним трудовим зразкам).

При цьому вчені виділяють важливі показники готовності студентів – процес набування професійної самостійності під час навчання у ВНЗ і процес адаптації їх як випускників до успішної професійної діяльності.

На окрему увагу заслуговує стаття Е. Остапенко [7, с. 153], в якій автор зазначає, що існуюча амбівалентність розуміння поняття „готовність” являє собою деталізовану і диверсифіковану картину досліджень дефініції й акцентує увагу на узагальнюючих підходах.

У науковій психологічній літературі існують два основні підходи до визначення змісту та структури психологічної готовності, зокрема професійної: функціональний та особистісний. Особистісний підхід розглядає психологічну готовність як підготовленість до певної діяльності. У контексті особистісного підходу готовність визначають як психічний стан і характеристика особистості, інтегративна якість, інтегрована властивість, психолого-педагогічна таксономія, розкриття потенційних можливостей, складне особистісне утворення, складне інтегральне новоутворення, інтегративне особистісне (психологічне) утворення, цілісне особистісне професійне новоутворення, внутрішньо-цілісне поєднання всіх структурних складових психіки. Готовність розуміють як особистісне утворення, яке включає в себе мотиваційний, когнітивний, операційний компоненти (К. Дурай-Новакова, М. Дьяченко, Л. Карамушка, Л. Кандилович, О. Лазурський, А. Пуні,

О. Проскура, В. Сластенін, Д. Узнадзе та ін.). Функціональний підхід розглядає психологічну готовність як психофізіологічний стан, на основі якого здобувається оптимальний рівень досягнень діяльності. В рамках його готовність розглядають як психічний стан, емоційний стан, певне функціонування і психічний стан, що забезпечує швидкість трудової дії (Ф. Генон, Є. Ільїн, М. Левітов, А. Пуні, Ф. Рекешева, О. Ухтомський та ін.).

Психологічна готовність займає важливе місце серед інших видів готовності та становить єдність професійно важливих якостей майбутнього фахівця. Психологічна готовність сприяє як адаптації професійної діяльності, так і удосконаленню кваліфікації майбутнього фахівця.

До представників соціономічних професій „людина-людина” ставлять підвищені вимоги, адже передбачають постійну взаємодію з людьми, встановлення та підтримку контактів, розуміння людей. Серед цього типу професій виділяють професії, що пов’язані з навчанням і вихованням людей, організацією дитячих колективів; керуванням виробництвом, керівництвом людьми, колективами; побутовим, торговельним обслуговуванням; інформаційним обслуговуванням; інформаційно-художнім обслуговуванням людей та керівництвом художніми колективами; медичним обслуговуванням.

За класифікацією Є. Климова, соціономічні професії за умовами праці – передбачають підвищену моральну відповідальність за життя, здоров’я, добробут людей; за засобами праці – здійснюються переважно за допомогою функціональних засобів і знарядь (наприклад, власного мовлення, жестів і т. д.), що пов’язане з творчою складовою активності; в умовах інформатизації суспільства до них також долучаються автоматизовані та медіа-засоби; за цілями праці – мають перетворювальну мету, тобто цільове їх призначення – вплинути на іншу людину, певним чином змінити її думки, настрої, поведінку або більш стійкі особистісні утворення (зокрема цінності); така мета закономірно пов’язана із гностичними та творчо-продуктивними цілями [5].

В. Толочек зазначає, що професії вимагають від їх представників нерідко полярних якостей: уміння бути вимогливим і в той же час доброзичливим, уважним; суворо дотримуватись етичних та правових норм і вміння швидко орієнтуватися в неординарних ситуаціях; суворо дотримуватись технологічного регламенту й швидко приймати рішення в екстремальних ситуаціях; на власному прикладі задавати і підтримувати норми поведінки і спілкування та рішуче припиняти їхнє порушення. Професії цього типу нерідко висувають підвищені вимоги до здоров’я, фізичної і психічної працездатності людини. Їм властиві складні сполучення прямих і непрямих результатів праці, безпосередніх та віддалених у часі [11, с. 116].

О. Сорокіна зазначає, що для ефективної діяльності фахівців необхідно вирішувати такі завдання, як: розуміння психологічного змісту різних життєвих і професійних ситуацій, дій, вчинків та інших проявів особистості клієнта; прогнозування способів поведінки й розробка змістовних та адекватних втручань у контексті відповідних ситуацій; адекватне розуміння себе, своїх емоцій, станів, думок; опанування навичками психологічної релаксації, що запобігатимуть професійному вигоранню; реалізація власного особистого та професійного потенціалу [10].

О. Кокун [9, с. 24] узагальнюючи професіограми різних професій, що належать до типу „людина-людина” (вчитель, менеджер, психолог, тренер, іміджмейкер, тілоохоронець та ін.) виділяє спільні для них риси:

1. Якості, які забезпечують успішність виконання професійної діяльності:

1) здібності: комунікативні (навички спілкування і взаємодії з людьми), організаційні, вербальні (вміння говорити ясно, чітко, виразно), ораторські, розвинуті мисленеві якості, розвинуті мнемічні здібності, високий рівень концентрації уваги, здатність впливати на інших, психічна та емоційна врівноваженість, здатність до співпереживання;

2) особистісні якості, інтереси та схильності: високий ступінь особистісної відповідальності, самоконтроль та врівноваженість, терпимість та безоцінне ставлення до людей, інтерес і повага до іншої людини, потяг до самопізнання та саморозвитку, оригінальність, винахідливість, різнобічність, тактовність, вихованість, цілеспрямованість, енергійність, артистизм, уміння прогнозувати події, вимогливість до себе й інших.

2. Якості, які перешкоджають ефективності професійної діяльності: неорганізованість, психічна та емоційна неуврівноваженість, замкнутість, невпевненість у собі, безініціативність, агресивність, ригідність мислення, егоїстичність, неакуратність, відсутність організаційних здібностей, низький інтелектуальний рівень, явні фізичні вади

О. Кокун [6] пропонує здійснювати психофізіологічне забезпечення становлення фахівців професій типу „людина-людина”, що сприятиме розкриттю особистісного потенціалу у певній професійній діяльності. Здійснення такого забезпечення має ґрунтуватись на принципах науковості, послідовності та безперервності, оптимізації, системності, індивідуалізації, адекватності, спрямованості на максимально можливі професійні досягнення.

1. Принцип науковості передбачає, що ПЗПСФ має ґрунтуватись на загальнонауковій методології, сучасних наукових досягненнях (зокрема, психології та психофізіології), використанні науково обґрунтованих методів та методик, урахуванні науково обґрунтованих даних щодо сучасних особливостей становлення фахівця у певних професіях тощо.

2. Принцип послідовності та безперервності – щонайвищої ефективності ПЗПСФ може бути досягнуте за умови його послідовного здійснення на всіх етапах такого становлення – від етапу професійної орієнтації (оптації) до етапу вищих професійних досягнень.

3. Принцип оптимізації передбачає вибір оптимізації як концептуального підходу при застосуванні заходів, спрямованих на ПЗПСФ.

У цьому випадку оптимізація являє собою таке застосування зазначених заходів, яке спрямоване на індивідуальне узгодження психофізіологічних можливостей певної людини з різноманітними вимогами, які висуває до цих можливостей її професійна діяльність. Подібна оптимізація передбачає взаємопов'язане використання двох основних груп методів: 1) методів отримання інформації та 2) методів впливу (оптимізації).

За допомогою першої групи методів (дослідницькі методи) отримується необхідна для ефективного забезпечення професійного становлення фахівця інформація (про особливості його професійної діяльності, його особистісні особливості, наявні та потенційні психофізіологічні можливості і ін.).

Друга група методів безпосередньо використовується з метою оптимізації його професійного становлення.

4. Принцип системності передбачає необхідність урахування різних рівнів системної організації людської індивідуальності (фізіологічного, біоенергетичного, психічного, поведінкового, особистісного, соціально-психологічного) у взаємозв'язку із значущими аспектами професійної діяльності та соціальних взаємодій людини.

5. Принцип індивідуалізації – необхідність урахування індивідуальних особливостей кожної людини (у найширшому розумінні) при виборі та застосуванні заходів, спрямованих на оптимізацію її професійного становлення.

6. Принцип адекватності передбачає при здійсненні ПЗПСФ застосування заходів, адекватних певному етапу його професійного становлення, його індивідуальним особливостям, поставленим завданням тощо.

7. Принцип спрямованості на максимально можливі професійні досягнення означає постановку мети сприяння здобуттю певним фахівцем індивідуально максимально можливого для нього професійного рівня та професійних здобутків.

В рамках нашого дослідження теоретично розглянемо особливості процесу формування психологічної готовності майбутніх соціальних працівників, психологів, фізичних реабілітологів до професійної діяльності.

О. Алпатова [1, с. 172] розуміє під психологічною готовністю майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності цілісне новоутворення, що проявляється, з одного боку, як якість особистості (сформованість певної системи психологічних якостей і професійних умінь у студента, які необхідні йому для виконання майбутньої професійної діяльності.), а з іншого – як психічний стан (гуманістична спрямованість особистості, прагнення до успіху в майбутній професійній діяльності), що забезпечує цілеспрямований розвиток особистості для ефективного виконання майбутньої професійної діяльності.

У процесі формування психологічної готовності майбутнього соціального працівника до професійної діяльності ми виділили такі компоненти:

- мотиваційний компонент, що включає потребу досягнення успіху в майбутній професійній діяльності, а також позитивне ставлення до професії;
- орієнтаційний компонент, що включає в себе сформованість образу соціального працівника в уявленні студента;
- особистісний компонент, що включає в себе розуміння власних психологічних якостей;
- рефлексивний компонент, включає в себе здатність адекватно оцінювати себе й інших та вміння розпізнавати сприймання себе іншими людьми

А. Прокопенко [8] здійснивши теоретичний аналіз проблеми психологічної готовності студентів-психологів до професійної (практичної) діяльності приходять до висновку, що це системне утворення особистості, яке виражає її ціннісне ставлення до виконання професійних обов'язків і базується на усвідомлених мотивах вибору професії.

Теоретично розглянувши структуру готовності особистості до діяльності, ми дійшли висновку, що вона може бути досліджена та проаналізована з точки зору рівня сформованості таких її складових:

- мотиваційного компонента, який передбачає наявність усвідомлених мотивів щодо професії, зокрема тих, які пов'язані зі змістом діяльності;
- операційного компонента, як оволодіння системою знань, умінь і навичок особистості у процесі виконання професійних функцій; а також належного рівня самоконтролю та самомотивації у діяльності;

– особистісного компонента, як комплексу професійно важливих якостей особистості, розвиток і реалізація індивідуального стилю професійної діяльності при адекватному його сполученні з поведінковими проявами індивідуальності студентів забезпечують набуття високого рівня професіоналізму; цей компонент характеризується цілою низкою професійно важливих особистісних властивостей і якостей (адекватна самооцінка, сенситивність, емпатійність), когнітивними вміннями (слухати іншого, встановлювати контакт, переконувати і розмовляти, продуктивно рефлексувати тощо), властивостями психічних процесів (здатність до тривалої концентрації, широти та обсягу уваги, оперативність і гнучкість процесів сприймання й мислення, високий інтелектуальний потенціал і розвиненість розумових операцій та процесів тощо);

– регулятивного компонента, що забезпечує підтримку рефлексії (на різних її рівнях) процесу професіоналізації за всіма структурними рівнями професійної готовності до роботи психологом.

Т. Бугеря [2, с. 17] для оцінювання готовності майбутніх фізичних реабілітологів до професійної діяльності з використанням міжпредметних зв'язків у навчанні професійно орієнтованих дисциплін визначає такі критерії: мотиваційний (прагнення студентів до пізнання нових понять, фактів, суті явищ, їх походження в процесі навчання професійно орієнтованих дисциплін, прагнення до самовдосконалення); когнітивний (уміння оперувати законами, поняттями, які вивчаються в змінених ситуаціях, під час вирішення завдань комплексного характеру на основі аналізу міжпредметних зв'язків; уміння логічно мислити, знаходити й обробляти отриману інформацію; наявність знань із професійно орієнтованих дисциплін для побудови реабілітаційних програм та реабілітаційної діяльності на основі аналізу міжпредметних зв'язків; технологічний (володіти організаційно-діяльнісними, діагностичними, комунікативними, проектно-конструктивними, спеціальними професійними вміннями).

Таким чином, психологічна готовність студентів до професійної (практичної) діяльності – це не лише професійно важливі якості, володіння знаннями, вміннями та навичками, але і їх реалізація у професійній діяльності. Перспективу розробки проблеми вбачаємо у дослідженні структурних компонентів готовності майбутніх соціальних працівників, психологів, фізичних реабілітологів до професійної діяльності.

Список використаної літератури:

1. Алпатова О. В. Особливості процесу формування психологічної готовності майбутніх соціальних працівників до професійної діяльності [Електронний ресурс] / О. В. Алпатова // Соціальна робота в Україні : теорія і практика. – 2013. – № 1 – 2. – С. 169 – 176. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/srutip_2013_1-2_22.pdf
2. Бугеря Т. М. Формування готовності фахівців з фізичної реабілітації до професійної діяльності на основі міжпредметних зв'язків / Т. М. Бугеря // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. – 2011. – № 1. – С. 17 – 20.
3. Дьяченко М. И. Психологическая готовность / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. – М. : Наука, 1986. – С. 49 – 52.
4. Дьяченко М. И Психология высшей школы. / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. – 2-е изд., перераб. и доп. – Минск : Изд-во БГУ, 1981. – 383 с.
5. Климов Е. А. Путь в профессию / Е. А. Климов. – Л. : Лениздат, 1984. – 189 с.
6. Кокун О. М. Методологічні засади та практичні заходи психофізіологічного забезпечення професійного становлення фахівця // Проблеми сучасної психології : Зб. наук. Праць Кам'янець-Подільського національного ун-ту ім. І. Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. – Вип. 5. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2009. – С. 214 – 223.
7. Остапенко Е. О. Амбівалентність розуміння феномена „готовність” / Е. О. Остапенко // Вісник Національного технічного університету України „Київський політехнічний інститут”. Філософія. Психологія. Педагогіка : зб. наук. пр. – К. : ІВЦ „Політехніка”, 2009. – №3 (27). – Ч.2. – С. 152 – 157.
8. Прокопенко А. В. Психолого-педагогічні детермінанти формування психологічної готовності психологів до професійної діяльності [Електронний ресурс] / А. В. Прокопенко // Наукові записки Національного університету „Острозька академія”. Серія : Психологія і педагогіка. – 2011. – Вип. 18. – С. 222 – 229. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nznuoapp_2011_18_27.pdf
9. Психофізіологічне забезпечення становлення фахівця у професіях типу „людина-людина” : [монографія / за ред. О. М. Кокуна]. – Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2013. – 266 с.
10. Сорокіна О. А. Психологічна підготовка соціальних працівників як складова професійної компетентності / О. А. Сорокіна // Актуальні проблеми психології. – Т. V : Психофізіологія. Психологія праці. Експериментальна психологія. – К. : ІВЦ Держкомстату України, 2007. – Вип. 6. – С. 296 – 301.
11. Толочек В. А. Современная психология труда : [учебн. пособие] / В. А. Толочек. – СПб. : Питер, 2005. – 479 с.